

УДК 81'42+81'23+84.4

АСОЦІАТИВНА КОНОТАЦІЯ СЛОВА В СИСТЕМІ ХУДОЖНЬОГО ІДЮСТИЛЮ ГАЛИНИ ПАГУТЯК (НА МАТЕРІАЛІ НОВЕЛИ “ДУША МЕТЕЛИКА”)

Місінькевич О. М.

У статті розглянуто різновекторні асоціації слів-стимулів (птаха, сонце, шлях, метелик) у художньому дискурсі Галини Пагутяк. Визначено, що асоціативно-змістове поле цих слів утворює своєрідне лексичне макрополе мовної ментальності етносу.

Ключові слова: слово-стимул, асоціативно-змістове поле, різновекторні асоціації.

В статье рассматриваются разновекторные ассоциации слов-стимулов (птица, солнце, путь, бабочка) в художественном дискурсе Галины Пагутяк. Определено, что ассоциативно-смысловое поле этих слов образует своеобразное лексическое макрополе языковой ментальности этноса.

Ключевые слова: слово-стимул, ассоциативно-смысловое поле, разновекторные ассоциации.

The associations of stimulating words with different vectors (bird, sun, way, butterfly) in artistic discourse of Halyna Pahutyak are considered in this article. The associative content field of these words forms the original lexical macrofield of language mentality of ethnos is determined.

Key words: associative-content field, associations with different vectors.

Постановка проблеми. Досягнення лінгвістичної прагматики, зокрема теорії мовної комунікації, зробили можливими принципово нові підходи до сприйняття й аналізу художніх текстів. У цій теорії художній текст розглядається як акт комунікації, багаторівнева, цілісна структура, комунікативно-психологічне явище, що існує в усній й писемній мові, має свою структуру й семантику. Зазначена проблема була обґрунтована багатьма сучасними ученими (Ф. Бацевич, Б. Городецький, Г. Почепцов, Ю. Степанов, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, М. Бахтін, У. Еко, Е. Берн та ін.).

З погляду лінгвістики, тексту асоціації розглядають як актуалізовані у свідомості читача зв'язки між елементами лексичної структури тексту та співвідносними з ними явищами дійсності або свідомості. Аналіз асоціативних зв'язків певного слова дозволяє виявити специфічну внутрішню структуру значення, є інструментом аналізу мовної свідомості та відображає фрейми типових національно-культурних ситуацій.

Метою наукової розвідки є вияв специфіки репрезентації і функціонування різновекторних асоціативних моделей зі словами-стимулами *птаха, сонце, шлях, метелик* у художньому дискурсі Галини Пагутяк.

Асоціативність є однією з ознак творчого мислення людини. Лінгвостилістичне осягнення сутності даного поняття ґрунтується на теорії про властивості, природу та зв'язки асоціацій у філософії, психології, психолінгвістиці, семасіології. Кожна з цих галузей обирає свій аспект опису цього поняття й формує свій предмет вивчення. Художнє осмислення світу – найважливіша сфера цілісної реалізації людини як особистості. Створюючи той чи той продукт духовної культури (у нашому випадку – художній витвір), людина конструює модель спільності, репрезентуючи тим самим стосунки між індивідом і суспільством, взаємини, які належать до фундаментальних ознак культури.

З погляду лінгвістичного осмислення, асоціації розглядають як актуалізовані у свідомості читача зв'язки між елементами лексичної структури тексту та співвідносними з ними явищами дійсності або свідомості. Процес формування мовних асоціацій досить складний. Одні вчені (Г. Щур, Б. Плотников) вважають, що в основі виникнення асоціацій лежать об'єктивний та соціальний досвід індивідуума, інші вказують на їх психічний характер (Ф. Галтон, В. Вундт) або на залежність від культурно-історичних традицій народу (А. Сахарний, А. Залевська).

Саме мова в її внутрішній, когнітивно-евристичній функції забезпечує не лише – на чому й сьогодні наголошується – “суб’єктивне осягнення світу речей”, а й політ фантазії, творчість, мовленнєве моделювання ірреального (в т. ч. й здійсненого, такого, що у процесі діяльності може реалізуватися) світу [4, с. 31–32]. Ця властивість мови проймає всі її рівні – від морфеми до тексту – і найповніше виявляється на рівні слова, який обрано для розгляду проблеми в цілому.

Художній ідіостиль витлумачуємо як багатокomпонентне поняття, яке включає чимало складників: від авторської концепції світу і людини, рівня близькості художнього твору до життєвого контексту автора, літературну традицію, способи і форми мистецького вираження мовної стилістики, що відповідає розкриттю теми чи проблеми. Змістове наповнення і характер складників індивідуального стилю корелюються типом світосприйняття, світорозумінням письменника, його естетичною свідомістю та суб’єктивно-оцінною позицією.

З позиції постмодернізму, представником якого і є Галина Пагутяк, художня творчість потрактована як досить складне явище, і, оцінюючи її, треба враховувати не тільки соціально-культурні впливи на неї чи усвідомлені авторські рецепції дійсності, виражені через текстове поле, але й неусвідомлені митцем моменти, які пов’язані з моделювальними можливостями самої мови.

Постмодерне прочитання твору включає в себе інтерпретаційний чинник, що слугує важливим форматом для виявлення різного типу асоціацій.

Лінгвістичні дослідження Л. Щерби, О. Пешковського засвідчили: кожне слово у художньому творі є образним, оскільки воно подається з художньою настановою в сенсі загальної образності. Ця концепція дала уявлення про мову художнього твору як єдине ціле, як систему взаємопов’язаних елементів, де кожна мовна одиниця єдино можлива для цього конкретного твору і мотивована його ідейно-образним спрямуванням.

Асоціативне поле є специфічною когнітивною структурою мовленнєвої свідомості, яка бере участь у формуванні лінгвістичної картини світу та дає змогу судити про психологічну структуру значення вихідного слова. Це виражається в реалізації оціночного моменту або пов’язане з емоційно забарвленими характеристиками чи почуттями.

Художній твір створює художню модель певного явища. Завдяки художній мові автор (митець) моделює світ, який є формою існування певних явищ і речей, у найбільш загальних категоріях. Таким чином, вивчення художньої мови творів мистецтва не лише дає нам певну норму естетичного спілкування, а й відтворює модель світу у всій його асоціативній образності.

Багато важить та обставина, що художній текст як поліфонічний витвір мистецтва містить фактуальну, концептуальну та підтекстову інформації, на них ґрунтується інтелектуальний контакт між автором і читачем.

У “Нарисах з етно- та соціолінгвістики” зазначено, що кожне слово в нейронних мережах людського мозку утворює багатовекторне асоціативно-змістове поле, перебуваючи ніби в центрі багатовимірної гіперпростору й пов’язуючи різні сфери духовної діяльності людини, що й забезпечує ймовірнісний характер, індивідуальну неповторність, самобутність і надлогічність духовної творчості кожної людини [4, с. 32].

Стислий опис основних типів імовірнісних різновекторних асоціацій, що утворюють асоціативно-змістове поле слова у тексті новели “Душа метелика”, дозволить виявити основні властивості слова, які складають його впливову, детермінуючу щодо людини й етносу силу.

Новела “Душа метелика” складається з 4-х частин, кожна з яких має свою назву. Описуючи різні типи асоціативних реакцій, у кожній з них фіксуємо слово-стимул, який постає відправною точкою для аналізу і породжує різні типи реакцій.

Частина 1. Небо птахів. Слово-стимул – *птах*.

Емоційно-експресивні реакції, породжувані планом вираження слова:

- *птах* – вимріяний світ: *І ще – якби охопити поглядом усе небо і вмістити у ньому складеного, створеного птаха – Боже, яка то була б втіха* [3, с. 81];
- *птах* – мінливість світу: *Кожного дня – інший птах – сизо-білий, рожево-білий, просто білий на тлі невимовної блакитної барви* [3, с. 81];

• *птах* – недосяжність: **Пір'я і птахи**, яким воно належить, і небо якому належать вони, - **недосяжні** [3, с. 81];

• *птах* – життя: **Треба уподібнитись небесному птахові: подивитись на усе згори і відчутти життя** [3, с. 81];

• *птах* – друг: **Самотність можна розділити з небом птахів** [3, с. 82].

Окреслені реакції на слово-стимул *птах* у новелі “Душа метелика” Г. Пагутяк постійно коливаються між логічним сприйняттям та емоцією. І хоча ці два елементи можуть поєднуватися у різноманітних пропорціях, усе ж у конкретному випадку переважає щось одне: або логічне сприйняття, або почуття. В онтогенезі людини такі реакції формуються найпершими і в процесі соціалізації в рідномовному середовищі набувають яскраво вираженого національного характеру.

Частина 2. Тінь, світло... Слово-стимул – *сонце*.

Конкретнообразні асоціації:

• *сонце* – рум'янок (образ сонця, яким воно уявляється в даний момент): **Бо лопух – тінь, а рум'янок – сонце** [3, с. 82];

• *сонце* – досконалість (людина не має бути досконалою): **Ще буде досить тепла і дощу, будуть падати дощі, аби нас не спалило сонце** [3, с. 82].

Такий тип асоціацій найбільш індивідуальний, суб'єктивний, але все ж зумовлений особливостями середовища, в якому живе етнос, і в міру цього – національно специфічний. Роль слова-асоціата тут не зводиться лише до збудження в пам'яті людини уявлення про позначуваний ним денотат. Воно водночас і збудник людської фантазії, відправний момент до витворення нею ірреальних образів і картин.

Частина 3. Маленький шлях – не для людей... Слово-стимул – *шлях*.

Різні типи виявлення асоціативних реакцій на слово *шлях* у художньому дискурсі базується насамперед на відображенні ментальних засад просторових відношень у мові. Слово-асоціат постає певним фрагментом когнітивної системи, через який реалізується доступ до структур свідомості. Побудова структурних моделей зі словом *шлях* дозволяє говорити про психологічні, ментальні та культурні утворення, що породжують *етнокультурні асоціації*:

• *шлях* – суєта буття, слабкі життєві орієнтири, мізерність усього сущого: **Треба низько-низько нахилитись або лягти на живіт, щоб побачити шляхи маленьких істот** [3, с. 83];

• *шлях* – примітивне задоволення потреб: **Маленький народ має свої звичаї і подорожує не дуже далеко. Його шляхи ведуть по стовбурі дерева у солодкого соку, чи просто, щоб відпочити...** [3, с. 83];

• *шлях* – власна життєва дорога: **Вони не зможуть пройти нашими шляхами й оцінити нашу духовну велич, якщо вона в нас є** [3, с. 84];

• *шлях* – невизначений рух (позатекстова асоціація): **Ми нікуди не йдемо, ми просто тікаємо** [3, с. 84].

Крізь призму *етнокультурних асоціацій* фіксуємо асоціації за суміжністю, національні особливості яких виявляються як наслідок різного історичного досвіду та ментальності етносу:

• *шлях* – важкий, сповнений клопоту: **Інколи ці шляхи позначені сріблестим слизом, помережані павутинням** [3, с. 83].

Ці асоціації специфічно національні і є стрижневими у формуванні національної свідомості, виступають культурними репрезентантами певної етнічної групи, є результатом сприйняття індивідуумом об'єктивної дійсності крізь призму власного життєвого досвіду.

Частина 4. Душа метелика. Слово-стимул – *метелик*.

У авторському баченні слово-стимул *метелик* реалізується через позатекстові асоціативні зв'язки етнокультурного змісту, що продукує індивідуально окреслену модель:

• *метелик* – душа: **Не пізнавши світ, відходимо в інший, звільнені від тіла, щойнонароджені, летимо до світла, що сяє в сутінках** [3, с. 85];

• *метелик* – швидкоплинність буття: **Вони ще тільки сьогодні народились і можуть сплутати сонце з жарівкою. Ще один метелик, ще один...** [3, с. 84].

Трансформації образу *душі* у художньому дискурсі Г. Пагутяк виражають насамперед суть і стан душі автора, його екзистенційне бачення якоїсь проблеми

(людська екзистенція розглядається як абсолютна активність, яка постійно перебуває у процесі творення) [5, с. 162].

Митець бачить усю складність, “двоїстість” життєвого простору людини і прагне не знищення цієї субстанції, а, навпаки, створення гармонійного співіснування зі світом “живих душ” (за М. Гоголем). У центрі її новели – Людина у сутності свого існування (“жива людська душа”).

Отже, для утворення загальномовних асоціацій важливим є вияв взаємодії мовного матеріалу на рівні смислу та семантичної подібності, а також “накладання” на логіко-поняттєвий зміст вербального знака певної експресії як вторинного змісту. При цьому створювані в мові уявлення є концентрацією об’єктивного соціального, культурно-історичного та етнонаціонального досвіду мовців.

Взаємодія асоціативності й образності в семантичній структурі слова зумовлена його функціонально-стилістичним навантаженням у контексті, а також процесами формування внутрішньої форми слова та варіювання його конотативних характеристик. Численні класифікації асоціацій засвідчують дієвість кількох напрямків вивчення асоціативно-семантичної структури мови: психолого-фізіологічного, семасіологічного та лінгвостилістичного.

Література

1. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси : монографія / Флорій Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 192 с. – (Сер. “Монограф”).
2. Климкова Л. А. Ассоциативное значение слов в художественном тексте / Л. А. Климкова // Филологические науки. – 1991. – № 1. – С. 45–54.
3. Пагутяк Г. Потонулі в снігах: Новели, оповідання та есеї / Галина Пагутяк. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2010. – 184 с.
4. Пінчук О. Ф. Нариси з етно- та соціолінгвістики / О. Ф. Пінчук, П. І. Червяк. – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2005. – 152 с.
5. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.